

ANTTI KUJALA

**KUIN
VELJET
KESKENÄÄN**

Neuvostoliiton
itäeurooppalainen imperiumi

Minerva

Kuin veljet keskenään

Antti Kujala

KUIN VELJET KESKENÄÄN

Neuvostoliiton itäeurooppalainen
imperiumi 1944–1991

minerva
MINERVA KUSTANNUS
HELSINKI

www.minervakustannus.fi

© Antti Kujala ja Minerva Kustannus, 2024
Minerva Kustannus on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.

Kansi: Tilla Larkiala/Taittopalvelu Yliveto Oy
Taitto ja ulkoasu: Taittopalvelu Yliveto Oy

ISBN 978-952-410-044-1
Painettu EU:ssa

Sisällys

<i>”En salli, että kukaan vetää puna-armeijan kunnian lokaan.”...</i>	7
<i>Johdanto</i>	15
<i>Sodasta aseiden vaikenemiseen Euroopassa</i>	20
<i>Niin sanotun demokraattisen järjestyksen rakentaminen Itä-Eurooppaan 1945–1946</i>	38
<i>Kylmä sota ja Itä-Euroopan sovjetisoiminen alkavat (1947–1948)</i>	70
<i>”Voimme aina ampua heidät myöhemmin.”</i>	90
<i>Itä-Eurooppa stalinismin kourissa</i>	98
<i>”Olemme katkaisseet päitä kuin ’zulukaffarit’”</i>	114
<i>Stalinin kuoleman jälkeinen suojasää 1953–1955</i>	127
<i>Mullistusten vuosi 1956</i>	146
<i>Hruštšovin uhkapelipolitiikan ensimmäinen näytös 1957–1961</i>	155
<i>Pakollisia neukkuvitsejä</i>	173
<i>Suomen yöpakkaset ja noottikriisi</i>	175
<i>Entä jos heitämme siilin Setä Samulin housuihin? (1962–1964)</i>	187
<i>Brežnevlin valtakausi Neuvostoliitossa 1964–1982</i>	211
<i>Ihmiskasvoisen sosialismin vararikko (1964–1972)</i>	222
<i>Kekkosen valta lujittuu 1960-luvun alkupuolella</i>	247

<i>Kolmen suuren hallituspohja takaa Kekkonen mielestä Suomen politiikan hyväksyttävyyden Kremlissä</i>	254
<i>Nordek ja suurlähettiläs Beljakovin vallankumous</i>	263
<i>Liennytyksen menestys ja alamäki (1972–1980)</i>	287
<i>Itä-Eurooppa neuvostojärjestelmän lopulla</i>	297
<i>Suomen puolueettomuus Neuvostoliiton riepotelevana Kekkonen vallan loppuaikoina</i>	323
<i>Mihail Gorbatšovin perestroika tuhoaa Neuvostoliiton</i>	332
<i>Neuvostoliiton itäeurooppalaisen imperiumin loppu</i>	366
<i>Suomi vapautuu yya-riippuvuudestaan Koiviston presidenttikaudella</i>	398
<i>Miksi neuvostojärjestelmä ja itäeurooppalainen imperiumi hajosivat?</i>	405
<i>Liitteet</i>	410
<i>Lyhenteet</i>	411
<i>Kirjallisuus ja lähteet</i>	413
<i>Lähdeviitteet</i>	436
<i>Henkilöhakemisto</i>	476

*”En salli, että kukaan vetää
puna-armeijan kunnian lokaan.”*

Raaka väkivalta toimii imperiumien syntyessä kättilönä. Neuvostoliiton diktaattorin Josif Stalinin itäeurooppalainen imperiumi sai alkunsa toisen maailmansodan loppuvaiheissa. Kaikissa sodissa voitettut sotilaat ja siviiliväestö joutuvat kärkeen voittajan armeijan tekemistä sotarikoksista. Kansallissosialistisen Saksan kolmevuotinen herruus Neuvostoliitossa ja Itä-Euroopassa oli yksi maailmanhistorian julmimmista miehityskausista. Se on syytä muistaa, vaikka natsien tekemät rikokset eivät vähimmässäkään määrin oikeuttaneet sitä, mitä saksalaiset joutuivat vuonna 1945 kokemaan.

Puna-armeija hyökkäsi lokakuussa 1944 Saksan omalle maaperälle Itä-Preussiin. Sillä kertaa puolustajat löivät sen kuitenkin takaisin. Nemmersdorfin kylästä saksalaiset löysivät joukon raiskattuja ja murhattuja naisia ja tyttöjä. Se antoi esimakua siitä, mitä siviiliväestölle oli odotettavissa, ja natsipropaganda otti tapahtuneesta kaiken mahdollisen hyödyn.

Helveti pääsi valloilleen neuvostoliittolaisten sotilaiden alkaessa vuoden 1945 alussa vallata Saksan itäisiä alueita ja edetessä kohti Berliiniä. Kansallissosialistinen hallinto löi laimin siviiliväestön evakuoinnin, ja näiden apeat hevoskolonnat jäivät venäläisten panssarivaunujen ja humalaisten sotilaiden armoille. Neuvostosotakirjeenvaihtaja Natalia Gessen mukaan

”[v]enäläiset sotilaat raiskasivat kaikki naiset kahdeksasta kahdeksaankymmeneen ikävuoteen. Se oli raiskaajien armeija. Ei vain siksi, että armeija oli himon hullaannuttama, vaan kyse oli myös kostosta.”¹ Monet naisten aviomiehistä, jotka menivät väliin, ammuttiin, eikä ollut harvinaista, että joukolla raiskatulle naiselle kävi lopuksi samoin. Ryöstäessään taloja ja niiden ruoka- ja alkoholivarastoja sotilaat rikkoivat astiastot ja huonekalut, ja joskus he viimeistelivät hävityksen polttamalla koko kylän. Lehmät ammuttiin pellolle.

Berliinin Reineckendorfista saksalainen nainen lähetti anomuksen neuvostokomendantille: ”Toukokuun 4. ja 5. päivän välisenä yönä kaksi humalaista venäläistä hyökkäsi asunnosamme avioparin (A) ja rouvan (B) kimppuun. Sen aikana kumpikin häpäisi minut, 62 vuotta vanhan naisen, ja 66-vuotias mieheni ammuttiin ilman syytä. Sitten puolen tunnin kulluttua kolmaskin venäläinen tuli toisten jo mentyä, ja minut häväistiin uudelleen. Tämä tapahtui minut sillä välin suojaan ottaneen vuokralaisen asunnossa. – Huomautan, ettei mieheni kuulunut mihinkään natsijärjestöihin, ja pyydän, että Herra Komendantti kuulisi minua henkilökohtaisesti.” (Anojan ja neljän todistajan allekirjoittama)²

Raiskaus ei koskaan ole pelkästään seksuaalinen teko, vaan raiskaaja haluaa osoittaa ylivaltaansa uhriinsa nähden. Hänen aviopuolisonsakin häväistään, koska hän ei pysty puolustamaan vaimoaan. Kommunistit ja fasismien vastustajat saivat saman kohtelun kuin kaikki muutkin. Saksalaiset naiset kammosivat rasisestisesti varsinkin aasialaiselta näyttäviä sotilaita (”mongoleja”), vaikka kasvonpiirteistä tuskin pystyi päättelemään luonnetta ja aikeita. Kaiken kauheuden keskellä berliinittäret saivat hitusen lohtua siitä, että natsipuolueen pikkupamppujen lihavat vaimot, jotka eivät toisten tavoin olleet kärsineet ruoan puutetta, olivat neuvostosotilaiden erityisessä suosiossa.

Niin edetessään kuin myös perääntyessään Saksan asevoimat olivat raaka ja pelottavan tehokas tappokoneisto. Ainuttakaan

voittoa neuvostoliittolaiset eivät saavuttaneet ilman suuria miestappioita. Saksalaisten hirmuteot Neuvostoliitossa ja Puolasta paljastuneet tuhoamiskeskitysleirit synnyttivät neuvostosotilaissa vihaa. Kuitenkaan neuvostosotilaiden viha ja kostonhimo eivät olleet pelkästään spontaaneja, vaan oman maan propaganda lietsoi niitä pitääkseen yllä taisteluhenkeä. Neuvostoliiton Saksassa tavoitteleman järjestyksen kannalta ylenmääräinen vihapropaganda haittasi näiden tavoitteiden saavuttamista. Siviiliväestön huonolla kohtelulla tuli olemaan kauaskantoisia seurauksia.

Todettakoon sivumennen, että Vladimir Putinin Venäjän epäinhimillistävä sotapropaganda ukrainalaisista fasisteina tai natseina johdi osaltaan venäläisten joukkojen sotarikoksiin Ukrainassa keväällä 2022 ja sen jälkeen. Nyky-Venäjä omaksui siviiliväestöä säälimättömän ja sitä terrorisoivan taistelutapansa Afganistanin, Tšetšenian ja Syyrian sodissa. Stalin ei pyrkinyt tuhoamaan saksalaisia vaan toteuttamaan ”demokraattisen” järjestyksen maassa. Vaikka väestöä peloteltiin terrorilla, siinä ei pohjimmiltaan ollut mieltä, sillä se voimisti saksalaisten taistelutahtoa. Sotavangiksi jääneitä saksalaisia välistä ammuttiin, mutta se ei sinänsä parantanut neuvostojoukkojen voiton mahdollisuuksia, sillä voitto oli jo varma.

Neuvostosotilaat tunsivat myös alemmuudentuntoista kauteutta, koska monilla saksalaisilla ja unkarilaisilla oli hyvin hoidettu ja varustettu koti, jollaista Neuvostoliitossa tuskin kenelläkään oli puolue-eliitin suljettua elinpiiriä lukuun ottamatta. Syrjäisistä kylistä kotoisin olleet sotilaat eivät olleet nähneet sisävessan kaltaisia ylellisyyksiä. Jotkut kysyivät, että miksi näin hyvissä oloissa eläneiden tarvitsi hyökätä meidän maahamme. Heille valkeni, ettei neuvostomaa ollutkaan ylivertainen, niin kuin ämyreistä oli vuositolkulla toivotettu.

Monilla neuvostosotilailla ei ollut ranne- tai taskukelloa, ja jokainen kynnelle kykenevä hankki niitä kilvan. Kuuluisassa valokuvassa, joka otettiin todellisuudessa jälkikäteen,

neuvostosotilas kohottaa Berliinin valtiopäivätalon katolle sirppi ja vasara -lipun. Hänen ranteessaan oli useampi kuin yksi kello, mutta ne retusoiitiin kuvasta. Saksalaiset ja unkarilaiset oppivat tietämään, mitä sanat *davaj časy* tarkoittivat. Sotilaat opettelivat myös kysymään saksaksi, mitä kello on. Kelloaan näyttänyt näki sen viimeisen kerran. Valloitetujen maiden asukkaat oppivat myös tietämään, että *malen'kaâ (malenkaja) rabota* (pikku työ) merkitsi palkatonta työtä miehitysarmeijalle ja joskus pitkää työleirikomennusta kaukana Neuvostoliitossa saakka. Ohikulkijoita saatettiin yksinkertaisesti siepata kadulta ja passittaa Siperiaan, kun vaadittuja sotavankeja ei ollut lähettää.³

Kaikkien maiden armeijoiden sotilaissa on tilaisuuden tul-
len kostajia, ryöstäjiä ja raiskaajiakin. Yhdysvaltojen armeija kohteli keväällä 1945 sen huostaan antautuneita suuria joukko-
ja saksalaisia sotavankeja ala-arvoisesti. Kosta amerikkalaisille sotavangeille ei enää tarvinnut pelätä. Saksan ranskalaiselle miehitysvyöhykkeelle tulleet marokkolaiset sotilaat käyttäytyivät aluksi yhtä epäkunnioittavasti sikäläisiä naisia kohtaan kuin neuvostosotilaat konsanaan.

Saksassa ja Unkarissa havaittiin, että monet neuvostosotilaat osoittivat suurta myötätuntoa lapsia kohtaan. Kaikkia ei missään tapauksessa tule leimata ryöstäjiksi ja raiskaajiksi, vaikka heitäkin oli paljon. Selvin päin hyvätapaisesta ja hyväntahtoisesta sotilaasta tuli humalapäissään usein kaikkiin raakuuksiin pystyvä. Neuvostoarmeijassa vallinnut epäinhimillisen ankara kuri ja simputus olivat tärkeitä sotilaiden väkivallanpurkausten syitä. Puhutaan myös Neuvostoliitossa kukoistaneesta seksuaalikielteisestä, tunkkaisesta ”kasarmierotiikasta”, minkä vuoksi sikäläisillä nuorilla miehillä oli kieroutuneet asenteet ja olemattoman vähän tietoa.

Osa päällystöstä pyrki rankaisemaan ryöstäjiä ja raiskaajia ja suojelemaan siviiliväestöä. Toiset taas suhtautuivat alaistensa tekosiin välinpitämättömästi tai jopa hyväksyvästi. Marsalkka

Aleksandr Vasilevskin vastaus sotilaiden ryöstö- ja vandalismitilmoituksiin oli lakoninen: ”En välitä paskaakaan.”⁴ Joskus upseerin oli suorastaan hengenvaarallista mennä taltuttamaan ympärillä toikkaroivia konepistoolimiehiä.

Ukrainan hyökkäyssodassa Venäjän armeijassa yhä kukoistava simputus- ja pennalismikulttuuri ja esimiesten välinpitämättömyys alaisten teoista ovat sotarikosten syitä aivan samoin kuin Saksassa ja Unkarissa vuonna 1945. Ylipäätään vertaillen vuosien 1945 ja 2022 sotarikoksia näyttää siltä, että Venäjän armeijassa ja syrjäkylissä aika on pysähtynyt.

Stalin antoi 20.4.1945 käskyn, jonka mukaan neuvostojoukkojen tuli suhtautua sotavankeihin ja siviiliväestöön siihenastista humanimmin, koska huono kohtelu lisäsi saksalaisten vastarintaa. Korkea sotilaspäällystö määräsi sittemmin koven-tamaan kuria ja rajoittamaan sotilaiden liikkumista. Kesällä 1945 ongelmana oli, etteivät etenkään saksalaiset naiset uskaltaneet osallistua sadonkorjuuseen. Sotilaiden rikokset toimivat myös Neuvostoliiton Saksaa koskevia poliittisia tavoitteita vastaan.

Syyskuussa Saksan neuvostojoukkojen ylikomentaja, marsalkka Georgi Žukov, totesi käskyssään, että sotarosvous, ryöstely ja väkivallanteot siviiliväestöä kohtaan olivat entisestään lisääntyneet. Hän vaati sijoittamaan päällystön ja joukot kasarmeihin ja pitämään ne erillään siviileistä. Rikoksiin syyllistyneet piti viedä pakkotyöhön Neuvostoliittoon, jotta he eivät enää häpäisisi neuvostokansaa ja sen armeijaa. Saatuaan käsiinsä käskyn Stalin määräsi kumoamaan sen, koska hänen mielestään se syyllisti ja rankaisi yksittäisten pahantekijöiden sijasta päällystöä. Ennen kaikkea hän pelkäsi, että käsky, jossa puna-armeijaa pidettiin sotarosvojen armeijana, joutuisi länsiliittoutuneiden tietoon. Käskyt oli kerättävä takaisin. Generalissimuksen mielestä upseerien tapaukset oli käsiteltävä kunniauoimioistuimissa sen sijaan, että heitä vietäisiin oikeuteen varastelevina rikollisina. Poliittista työtä joukkojen

keskuudessa olisi voimistettava.

Myöhemminkin Stalin piti puna-armeijan kunniaa tärkeämpänä kuin rikollisten rankaisemista. Hän katsoi kovia kokeiden sotilaiden ansainneen nautintonsa. Neuvostoarmeijan raiskauksista ja muista rikoksista maassaan neuvostoliittolaisille kertonutta jugoslaviaalaista kommunistijohtajaa Milovan Djilasista Stalin ripitti: ”Eikö hän (Djilas) voi ymmärtää, että sotilas, joka on taivaltanut tuhansia kilometrejä veren ja tulen keskelä, saa huvitella naisen kanssa tai anastaa pikku matkamuiston.” Stalin piti näistä asioista muistuttamista loukkauksena.⁵

Ei siis ollut ihme, että neuvostojohdon ja sotilapäällystön suhtautuminen sotarikoksiin jäi sotilaille epäselväksi. Saksalaiset kommunistijohtajat uskalsivat ottaa raiskaukset kerran puheeksi Moskovassa. Stalin keskeytti yrityksen alkuunsa tokailemalla: ”En salli, että kukaan vetää puna-armeijan kunnian lokaan.”⁶ Euroopan fasismista vapauttanut armeija ei tee rikoksia. Jälleen yhtäläisyyksiä Venäjän Ukrainassa käymään sotaan on helppo osoittaa. Rankaisemisen sijasta Putin palkitsi Butšassa sotarikoksia tehneen joukko-osaston kaartin kunnianimellä.⁷

Kukaan ei voi tietää varmasti, kuinka paljon raiskausten uhreja oli, mutta Saksassa heitä sanotaan olleen kaksi miljoonaa. Luku sisältää myös Saksan antautumisen jälkeisen ajan, sillä neuvostoarmeijan tehostuneesta rankaisumenettelystä huolimatta sotilaiden mielivalta jatkui 1940-luvun lopulle saakka. Tšekkoslovakiassa raiskattujen naisten määrä nousi korkeintaan 20 000:een ja Puolassa 40 000:een. Unkarissa raiskausten uhreja arvellaan olleen 50 000–200 000. Siellä, missä taistelut olivat ankaria ja kieli, kulttuuri ja uskonto poikkesivat neuvostosotilaiden tuntemista, siviiliväestö sai kärsiä erityisen paljon. Tämä näkyi erityisesti Saksassa ja Unkarissa. Slaavilainen kieli suojeli Puolan ja Tšekkoslovakiassa väestöä ja vapaaehtoinen alistuminen Romaniaa. Bulgarialaiset taas olivat paitsi slaaveja myös avoimen venäläismielisiä.⁸

Neuvostoarmeijan huono käytös esti seuranneina vuosina

Itä-Euroopan kommunistipuolueita saavuttamasta sellaista joukkokannatusta kuin ne olisivat toivoneet. Välinpitämättömyydellään Stalin vahingoitti omia imperiaalisia päämääriään.

Johdanto

Kirjani *Kuin veljet keskenään: Neuvostoliitto ja sen itäeurooppalainen imperiumi* on vuosikymmenien mittaisen harrastuksen tulos. Lähimpänä tutkimuksen kirjoittamisen aloittamista olin 1980-luvun lopulla ja 1990-luvulla, jolloin kävin kuuntelemissa kansainvälisten konferenssien kylmä sota -paneeleita, mutta sitten muut aiheet veivät mukanaan. Herätteen tämän kirjan tekemiseen sain Putinin Venäjän hyökkäyksestä Ukrainaan helmikuussa 2022. Imperiumi hajosi 1980- ja 90-lukujen vaihteessa, mutta nyt sitä yritetään palauttaa tyypillisesti imperiaalisilla keinoilla, alastomalla sotilaallisella väkivallalla.

Latinan kielen sana *imperium* tarkoitti alun perin käskyä tai komentovaltaa, mutta sen merkitys on laajentunut käsittämään valtiomuodostelman, jossa yhteiskunta hallitsee vieraita kansoja ja yhteiskuntia. Poliittinen eriarvoisuus, sotilaallinen hallinta ja taloudellinen hyväksikäyttö ovat tyypillisiä keskuksen (metropolin) ja alusmaiden väliselle suhteelle. Olemassa on ollut *suoria ja epäsuoria imperiumeja*. Kruununsiirtomaita hallitsee emämaata edustava kenraalikuvernööri, jolla on lainsäädäntövaltaa, mutta suojelualueella (protektoraarissa) on, joskaan ei aina, itsehallintoa ja omaa lainsäädäntöä, jopa oma hallitsija. Metropolin asettama residentti käyttää kuitenkin todellista valtaa. Esimerkkejä epäsuorasta imperiaalisesta hallinnasta ovat

Marokon ja Tunisian kaltaiset Ranskan suojelualueet, brittiläinen Ugandan protektoraatti ja brittiläisen Intian muodollisesti itsenäiset ruhtinaskunnat.

Imperiumin liittäessä alaisuuteensa uusia yhteiskuntia on ollut tavallista, että metropoli vahvistaa enemmän tai vähemmän summaarisesti liitettävän yhteiskunnan entiset laitokset ja oikeudet. Se vähentää alueliitoksen aiheuttamaa vastustusta, ja yleensä metropoleilla ei ole ollut resursseja saattaa heti omia instituutioitaan ja yhteiskuntajärjestystään voimaan. Keskus yrittää kuitenkin usein integroida alusmaansa tiiviimmin valtioonsa, mikä synnyttää ristiriitoja. Kun Suomi liitettiin vuonna 1809 Venäjän imperiumiin, sille luotiin omaa itsehallintoa, jota suvaittiin 90 vuotta ennen kuin Venäjän hallitus ryhtyi purkamaan autonomiaa.

Brittiläisessä imperiumissa ei-valloitetun kansojen asuttamia siirtomaita ei ylipäätään pyritty integroimaan emämaan kanssa, olivatpa ne sitten kruununsiirtomaita tai protektoraatteja. Sitä vastoin Ranska yritti integroida siirtomaitaan muun muassa myöntämällä eritasoisia kansalaisuusosoikeuksia. Toisen maailmansodan jälkeen osa Ranskan alusmaista sai oman edustuksensa emämaan kansalliskokoukseen. Kuitenkin valtiollinen integraatio jäi epätäydelliseksi, sillä ranskalaisille ei käynyt, että muut kuin emämaan asukkaat olisivat enemmistöasemallaan määränneet maan politiikasta tai että heille olisi kustannettu yhtä hyvä sosiaaliturva.

Epämuodollisesta imperiumista puhutaan, kun muodollista valtiollista riippuvuutta ei lainkaan ole, vaan hallinta toteutuu tykkivenepolitiikalla, paikallisten klienttien eli suojattien välityksellä, taloudellisella riippuvuudella (sijoitukset, kauppa, valtionvelka) tai johtajuudella, jota junioripartnerit pitävät oikeutettuna ja hyväksyttävänä. Suuret osat Latinalaista Amerikkaa olivat 1800-luvulla Britannian epämuodollista imperiumia ja joutuivat 1900-luvulla samanlaiseen suhteeseen Yhdysvaltojen kanssa.⁹

Neuvostoliiton imperiumin sisäkehä koostui vähemmistö-kansallisuuksien asuttamista neuvostotasavalloista, jotka oli täysin integroitu maassa vallitsevaan valtiolliseen järjestykseen. Toisen maailmansodan jälkeen perustetut itäeurooppalaiset kansandemokratiat olivat muodollisesti itsenäisiä valtioita, mutta todellisuudessa Neuvostoliitto asetti niiden poliittisen ja taloudellisen järjestelmän ja käytti myöhemminkin määräysvaltaansa, kun katsoi etujensa niin vaativan. Neuvostoliiton suurlähettilään asema muistutti intialaisen ruhtinaskunnan brittiläisen residentin asemaa. Itä-Euroopan maiden suhde Neuvostoliittoon sisälsi elementtejä niin epäsuorasta kuin epämuodollisestakin imperiumista.

Kylmän sodan aikana lännessä puhuttiin neuvostoblokista ja satelliiteista, mutta nämä käsitteet eivät ole asianmukaisia, sillä Stalinin valtakauden jälkeen neuvostoblokki oli kaikkea muuta kuin yhtenäinen, ja Itä-Euroopan puoluejohtajilla oli vaikutusvaltaa omissa asioissaan ja myös Kremliin nähden. Maat ottivat vaikutteita myös toisiltaan.¹⁰ Sitä paitsi DDR, Puola, Unkari ja Romania pyrkivät 1970- ja etenkin 1980-luvulla lisäämään liikumatilansa Neuvostoliittoon nähden, kukin niistä omalla tavallaan. Se, että myös Suomi menetteli näin, ei ollut mitenkään ainutkertaista. Neuvostoliiton itäeurooppalaisen imperiumin hajoamisprosessi alkoi jo ennen Mihail Gorbatšovin valtakautta.

Ne kolmannen maailman maat, jotka olivat Neuvostoliitosta taloudellisesti ja sotilaallisesti riippuvaisia (Kuuba, Egypti, Irak, Etiopia ja Angola), olivat imperiumin ulommalla kehällä ja olivat sen tyypillisesti epämuodollinen osa. Mikään ei estäisi sijoittamasta myös Suomea neuvostoimperiumin uloimmalle kehälle, vaikka toisaalta maa olisi silloin aika oudossa seurassa.

Tässä kirjassa käsittelen pelkästään imperiumin keskimmäistä osaa, sen itäeurooppalaista kehää ja jätän Baltian, Ukrainan, Kaukasian ja Keski-Aasian neuvostotasavallat ja imperiumin ulkoeurooppalaisen kehän sivuun, jotta tutkimuksesta ei tulisi

liian laajaa. Sitä vastoin Neuvostoliiton keskusvallan politiikkaa on pakko käsitellä, koska siellä tapahtuneet muutokset vaikuttivat aina Itä-Euroopan sosialistimaihin. Vertailen myös Suomea, Itävaltaa ja Jugoslaviaa Itä-Euroopan maihin, koska nämä kolme maata olivat tavalla tai toisella lähellä joutua Neuvostoliiton imperiumin osiksi. Vertailu osoittaa, että kaikesta suomettuneisuudesta huolimatta yya-Suomi selvisi kuitenkin paljon vähemmällä suvereniteettinsa rajoittamisella.

Eräässä 1990-luvulla järjestetyssä konferenssissa kylmän sodan ja neuvostoimperiumin huomattava tutkija Mark Kramer valitti, että arkistojen avautuminen oli herättänyt hänessä enemmän vastausta vailla olevia kysymyksiä kuin vastauksia. Tämä luultavasti tarkoitti, että odotusten vastaisesti kommunistijohtajilla ei ollut kiteytyneitä toimintasuunnitelmia, vaan he tekivät päätöksensä reagoimalla syntyneisiin tilanteisiin. Kuitenkin Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan arkistojen aineistojen saatavuus mahdollisti aikaisempaa paljon selvemmän kuvan ja eliminoi monia virheellisiä käsityksiä. Aiheesta on viimeisten 30 vuoden aikana laadittu monia korkeatasoisia tutkimuksia. Useimmat niistä ovat kriittisiä kommunismin suhteen¹¹, mutta hyvän tutkimuksen yhtenä tunnusmerkkinä on, että kirjoittaja esittää asiat siten kuin hänestä oikealta ja todenmukaiselta tuntuu eikä ryhdy pamfletistiksi. Kaikesta edistyksestä huolimatta lopullisia vastauksia ei ole missään, vaan erilaiset tulkinat, kiistat ja koulukunnat ovat arkipäivää. Sitä paitsi Putinin hyökkäyksen kaltaiset tapahtumat synnyttävät tarvetta arvioida neuvostoimperiumin historiaa uudesta näkökulmasta.

Kirjoittaessani 1940-luvun lopun ja 50-luvun alun osuuksia mietin, oliko kirjasta tulossa uusi kommunismin musta kirja. Stalinin kuoleman jälkeinen historia ei kuitenkaan ollut enää yhtä synkkä, vaikka poliittinen indoktrinaatio ja yhdensuuntaistaminen jatkuivat. Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan väestö sai nauttia hyvästä ja laajapohjaisesta koulutuksesta ja periaatteessa samanlaisista, joskin puutteellisemmista, hyvinvointipalveluista

kuin länsieurooppalaiset. Korkealaatuisen tieteen ja taiteiden harjoittamiselle oli jätetty riittävästi elintilaa. Unkarissa vuonna 1956 esiin nousi oikea kommunistinen vapaustaistelija, Imre Nagy.

Järjestelmä perustui kuitenkin siinä määrin pakkovaltaan, että jokainen yritys lieventää pakkoa johti keskipakoisvoimien liikkeellelähtoon ja lopulta repression voimistamiseen. Suunnitelmataloutta ei millään markkinataloutta jäljittelevillä osauudistuksilla saatu toimimaan kunnolla. Kun sitten Mihail Gorbatšov ei edeltäjiensä tapaan peruuttanut myöntämiään vapauksia, pyrkimykset demokratiaan ja kansalliseen itsenäisyyteen sekä heikentynyt taloustilanne johtivat Neuvostoliiton ja sen imperiumin hajoamiseen.

Kiitän Minerva Kustannusta, kustantaja Outi Karemaata ja kustannustoimittaja Sara Nyssölää hyvästä ja miellyttävästä yhteistyöstä. Kiitokseni osoitan myös hyviä neuvoja antaneille kollegoille.

Sodasta aseiden vaikenemiseen Euroopassa

Päämääränämmme on auttaa näitä kansoja niiden hitleriläisen tyrannian vastaisessa vapaustaistelussa, ja sitten sallimme niiden täysin vapaasti järjestää asiat maassaan niin kuin ne itse haluavat. Ei pienintäkään sekaantumista toisten kansojen sisäisiin asioihin!

Josif Stalin 6.11.1941¹²

Teheranin konferenssissa marras-joulukuun vaihteessa 1943 liittoutuneiden johtajat, Yhdysvaltojen presidentti Franklin Delano Roosevelt, Britannian pääministeri Winston Churchill ja Neuvostoliiton diktaattori Josif Vissarionovitš Stalin sopivat alustavasti toisen maailmansodan voittamisen ja sodan jälkeisen maailman perusteista. Länsiliittoutuneiden oli määrä tehdä mairinnousu Pohjois-Ranskaan toukokuussa 1944, mikä osaltaan helpottaisi tilannetta Neuvostoliiton Saksan-vastaisella rintamalla.

Puola tulisi menettämään Neuvostoliitolle suunnilleen sen alueen, jonka Stalin oli miehittänyt Molotov-Ribbentrop-sopimuksen (1939) lisäpöytäkirjan perusteella. (Neuvostoliitto ei tietenkään tunnustanut lisäpöytäkirjan olemassaoloa.) Puola, joka kuului liittoutuneiden puolelle vaikka olikin Saksan miehittäjä, sai korvaukseksi alueita itäisestä Saksasta. Länsiliittoutuneet tunnustivat Baltian maiden¹³ ja itäisen Puolan liittäminen Neuvostoliittoon. Rooseveltin Yhdysvaltojen vaaleja

Ei pienintäkään sekaantumista toisten kansojen sisäisiin asioihin!

Josif Stalin

Palkitun historioitsijan monipuolinen teos antaa perspektiiviä nykyiseen hyytävään tilanteeseen, jossa Venäjä on muuttumassa Neuvostoliiton kaltaiseksi ja rautaesirippu on uudelleen laskeutunut Euroopan ylle. Kujala kertoo vakuuttavasti Stalinin luoman valtiokokonaisuuden moninaiset vaiheet toisesta maailmansodasta Mihail Gorbatšovin valtakauden loppuun. Imperiumi hajosi 1980–90-lukujen vaihteessa, mutta nyt sitä yritetään palauttaa tyypillisellä keinolla, brutaalilla sotilaallisella väkivallalla.

Vallatessaan Itä-Eurooppaa neuvostoarmeija teki samanlaisia raakoja sotarikoksia, joita nyt näemme Ukrainassa. Kylmän sodan alettua Stalin sovjetisoi valtaamansa maat.

Nikita Hruštšov puolestaan käynnisti 1950-luvulla destalinisoinnin. Vankiloita ja pakkotyöleirejä tyhjennettiin, ja kuolemantuomioiden käyttämistä politiikan välikappaleena vähennettiin. Sorron väheneminen rohkaisi vapautteen pyrkiviä voimia. Neuvostopanssarit kuitenkin tukahduttivat Itä-Saksan kansannousun 1953, Unkarin kansannousun 1956 ja Tšekkoslovakian vapausliikkeen 1968.

Lisääntynyt tiedonkulku rautaesiripun yli sekä Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan maiden talousvaikeudet alkoivat hajottaa imperiumia jo ennen kuin Gorbatšov tuhosi sen epäonnistuneella perestroikallaan.

Teos on välttämätöntä luettavaa jokaiselle, joka haluaa ymmärtää, miksi nyky-Venäjä on sellainen kuin on.

Antti Kujala on Helsingin yliopiston Suomen ja Venäjän historian dosentti. Hän on kirjoittanut runsaasti arvostettuja historiateoksia poliittisesta, sota- ja yhteiskuntahistoriasta.

minerva

97

Kansi: Tilla Larkiala/Taittopalvelu Yliveto Oy
www.minervakustannus.fi

